

УДК 883.3(09) “20”

Ірина Дмитрів, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ТЕМА ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ-“ЛОГОСІВЦІВ”

У статті зроблено спробу проаналізувати твори письменників-“логосівців” на військову тематику. В дослідженні визначається місце групи “Логос” у громадсько-культурному житті Західної України 20–30-рр. ХХ ст. та в українському літературному процесі міжвоєнного двадцятиліття, основна увага зосереджується на націонасофській концепції їхньої творчості.

Ключові слова: Біблія, війна, католицька література, мир, нація, символ.

Літ. 9.

Ирина Дмытрев, кандидат филологических наук,
доцент кафедры украинской литературы и теории литературы
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ТЕМА ВОЙНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ПИСАТЕЛЕЙ “ЛОГОСИВЦЕВ”

В статье сделана попытка проанализировать произведения писателей “логосивцев” на военную тематику. В исследовании определяется место группы “Логос” в общественно-культурной жизни Западной Украины 20–30-гг. ХХ в. и в украинском литературном процессе межвоенного двадцатилетия, основное внимание сосредотачивается на национасофской концепции их творчества.

Ключевые слова: Библия, война, католическая литература, мир, нация, символ.

Iryna Dmytriv, Ph.D. (Philology)

Docent of Ukrainian Literature and the Theory of Literature Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

THE THEME OF WAR IN THE WORKS OF “LOGOS” WRITERS

This article attempts to analyze the works of “Logos” writers on military themes. The place of the group “Logos” has been estimated in the cultural life of Western Ukraine in the 20–30th of the XX century and Ukrainian literature process of this period. The main attention has been paid to the national conception of their creative works.

Keywords: the Bible, war, Catholic literature, peace, nation, symbol.

Постановка проблеми та аналіз основних досліджень і публікацій. У художній творчості “логосівці” намагалися осмислити і художньо прокоментувати події української історії першої половини ХХ ст. Як відомо, цей період увійшов в історію двома світовими війнами, що, зрозуміло, знайшло відображення у творчості більшості українських письменників того часу.

Художня спадщина “логосівців” потрапила в поле зору тих літературознавців, які творили ще в період активної діяльності “Логосу”, однак і сучасне літературознавство не оминає увагою такий вагомий пласт нашого письменства, як “католицька література”. Непересічну наукову вартість мають дослідження Миколи Ільницького, в яких літературознавець дає системне, цілісне, об’єктивне бачення місця “логосівців” у літературному процесі Західної України між двома світовими війнами. У працях Ярослава Грицьков’яна, Оксани Веретюк, Тараса Салиги,

Лілії Гром’як, Наталії Вівчарик подано історико-літературний аналіз діяльності “Логосу”, окреслено ідейно-естетичні концепції періодичних видань, які виходили з ініціативи “логосівців”. Отже, за останні роки з’явилася значна кількість літературознавчих розвідок, присвячених творчості “логосівців”, які викликали серйозне наукове зацікавлення “католицькою літературою”, однак багато її аспектів ще чекає свого дослідника.

Актуальність проблеми дослідження полягає у тому, що вперше в українському літературознавстві зроблено спробу цілісно проаналізувати твори “логосівців” на тему війни. Аналіз здійснюється у контексті історичної тематики загалом, при цьому активно застосовується національно-екзистенціальна методологія та христологічна інтерпретація.

Мета статті – простежити особливості висвітлення військової тематики в художній та науково-популярній творчості письменників групи

“Логос”. Звідси випливають конкретні завдання дослідження: визначити ідейно-естетичні засади творчості “логосівців”, зосередивши особливу увагу на націософській концепції; окреслити тип національного героя у художніх творах; показати світоглядну специфіку “логосівців” у сприйнятті військових подій того часу.

Виклад основного матеріалу. Творчість письменників групи “Логос” – це спроба діагностувати українське суспільство міжвоєнних та частково повоєнних років. О. Василь Мельник (Лімниченко) дає таку оцінку тогочасному суспільству: “Наше врем’я люте і плачу достойне” [4, 608] і називає свою епоху добою виродження людини. Її ознаки – духовна порожнеча, моральна інерція, ідеологічна розгубленість (“Душа модерної людини поміліла. Загасли в ній божественні вогні. Потліли в ній шляхетні пориви. Заіснували у ній усякі ментальні дефекти”) [4, 606]. Як відомо, початок ХХ ст. у Європі ознаменований активними антихристиянськими війнами, які в різний спосіб торкнулися й України. У цьому “логосівці” вбачали основну причину численних лихоліть, у тому числі і війни: “Відпад людини від Бога – це один з найбільших прокльонів нашого часу” [4, 566]. Таким чином, письменники-“логосівці” розглядали українську історію у контексті біблійної, в якій простежується певна закономірність: кожне відкинення Бога несло за собою руйну – війни, полон, пощесті, голод та ін. З тої причини твори “логосівців” рясніють біблійними алюзіями і ремінісценціями, які допомагають адекватно оцінити стан тогочасної України. Так, наприклад, в о. Василя Мельника є низка публіцистичних статей, в яких він на основі Євангелія дає коментар на проблеми сучасного йому суспільства: “Де наші предтечі”, в якій порушується питання національного лідера; “Що ви думаєте про Христа?”, де автор перекоонує у тому, що усі наші біди “це наслідок відвернення від Бога, єдиний рятунок для нації – дбати про святість кожного зокрема, а особливо провідників народу; “Кого з двох ви бажаєте?”, у якій письменник застерігає, що українська нація опинилася перед вибором, який визначить її подальшу долю, – Христос чи розбійник Варавва, в образі якого проглядається злочинна комуністична система. Письменники-“логосівці” також часто послуговуються образами старозавітних пророків, зокрема Ісаї, Авдія, Амоса, Єремії, які попри те, що були сумлінням давніх євреїв і сміливо викривали їхні пристрасті, все ж були великими і справжніми патріотами свого народу, плакали над його упадками і скеровували на вірний шлях.

У цьому контексті необхідно розглянути образ Молодь і ринок №12 (119), 2014

війни у річищі біблійної традиції. У біблійному розумінні війна – це не лише людська справа, породжена проблемами морального плану. Факт її існування – це драма, у якій бере участь усе людство, котре переслідує мету свого спасіння. Мова йде про духовну боротьбу між Богом і сатаною. Мета Божого задуму – мир, який досягається лише перемогою після боротьби.

У всі часи війни – один з видів насильства – відігравали значну роль у житті суспільства. Для країн Давнього Сходу війна була звичайним явищем: кожен рік “царі виступали в походи” (2 Сам. 11, 1). Даремно в часи великих цивілізацій підписували угоди про “вічний мир”. Розвиток подій невдовзі порушував це нетривке перемир’я. У контексті Божого задуму цей досвід набув специфічного релігійного значення: війна – це зло, але водночас – постійна реальність цього світу.

За таких умов історія Ізраїлю мала то славний, то жорстокий досвід людської боротьби. Ізраїльтяни вели численні оборонні, наступальні та національно-визвольні війни, при цьому виявлялася їхня віра у Божу допомогу, а також вони неодноразово пересвідчувалися у дивовижних порятунках. Ці події стверджують, що боротьба людей досягала мети винятково завдяки Божій силі: люди воюють, але тільки Бог дарує перемогу.

Однак якщо Ізраїль був невірний Богові, тоді Ягве карав його військовими невдачами, наприклад, у час блукань по пустелі (Чис. 14, 39–44), у часи Суддів (1 Сам. 4), Саула (1 Сам. 31). Таким чином, війна “це Божий бич, який не зникне доти, доки не зникне гріх. Тому есхатологічні обітниці пророків завжди закінчуються чудесним видінням загального миру (Іс. 2, 4; 11, 6 – 9).

У Новому Завіті ці обітниці звершуються. Есхатологічний бій ведеться у трьох аспектах: у земному житті Ісуса Христа, в історії Його Церкви, в боротьбі останніх часів. В Ісусі Христі відкривається суть есхатологічного бою. Це не бій за царство у цьому світі, саме тому Він відмовився від будь-якого захисту, це духовна боротьба зі злом. Перемігши світ своєю смертю (Йо. 16, 33), Ісус Христос став володарем історії (Од. 5), але все це буде продовжуватися у житті Церкви: смерть і переслідування християн є запорукою перемоги над ворогом людського роду – дияволом. Останні часи, про які звіщав Христос, набудуть рис запеклих воєн на життя і смерть між двома таборами – Христа й Антихриста. Боротьба ставатиме інтенсивнішою і жорстокішою при наближенні історії до свого кінця. В останньому двобої Христос-Вседержитель явить свою славу і введе достойних до раю, тоді Церква воююча стане

Церквою прославленою, об'єднаною довкола Христа-Переможця [9, 141–145].

Апокаліптичні мотиви, а також теми споконвічної боротьби добра зі злом чи не найповніше присутні у творчості одного з найактивніших “логосівців” – о. Василя Мельника (Лімниченка) – священника, проповідника, публіциста, просвітянського діяча, поета, прозаїка, драматурга. Поезія “Хто кого поборе” є квінтесенцією поетового розуміння війни, а також панорамною картиною не лише України доби Другої світової війни, а також усієї Європи: “Вже йде війна... вже в кожному народі / Кипить, шумить, бурлить і клекоче / Несупокій, що в низах, ген, на споді, / І на верхах, мов грім із хмар, гогоче. / І ця війна, ця боротьба вогниста / Згуртує всіх людей під два прапори. / Під знамено Христа і антихриста, / Із кличем змагів: “Хто кого поборе?” [4, 151].

Публіцистика о. Василя Мельника (Лімниченка) засвідчує, що письменник глибоко переймався національними проблемами, намагався осмислити трагіку буття українського народу. Він був переконаний у богообраності своєї нації, тому його твори наповнені різкою інвективою проти тих, хто посягає на її свободу. Однак публіцист вважає, що Україна більше страждає не від зовнішніх ворогів, а від власного духовного зvierодніння, від численних ментальних дефектів, які впродовж тисячолітньої історії не раз наносили нищівного удару Українській Державності. Письменник розуміє, що доля народу залежить від морального здоров'я окремої особистості, тому основну увагу необхідно зосередити на християнському вихованні молодого покоління, яке зможе достойно очолити провід нації та виконати її велике історичне призначення.

Поетична спадщина о. Василя Мельника (Лімниченка) представлена збірками “З війни”, “Хуртовина”, “Клонюсь”, “Дзвонять дзвони”. Прикметно, що свою першу збірку поет присвятив “Борцям за самостійність України”. Як зазначає Лілія Гром'як, тематика і пафос збірок о. В. Мельника (Лімниченка) “З війни” (1920) і “Хуртовина” (1921) – це картини і настрої, що переживалися людьми під час війни як страшна хуртовина. Мотиви смерті січових стрільців у бойових походах, страждань їх матерів, дружин, наречених, дітей супроводжувалися елегійно-драматичними настроями, які виливалися в пісні на “сумну нуту [2, 9]. До речі, такими ж мотивами пронизані й есеї о. Василя Мельника (Лімниченка), наприклад, “Моя смерть”: “Сьогодні здавалося мені, що моє “я” померло. Коли вся Україна горіла й кров'ю закипала. Коли наші матері з болю за дітьми, що погубилися по світі, сходили з розуму. Коли душа на вид

здичавілих потвор у людській подобі каменіла... І я почував себе вже не собою, не якоюсь вартістю й величиною, не окремою позицією в рахунках світу, а – нічим!” [4, 510].

Як уже зазначалося, у біблійній традиції війна – це часто кара за гріхи народу, за моральне зvierодніння людства. “Логосівці” неодноразово наголошували на кризі християнської моралі, породженій матеріалістичними віяннями початку ХХ ст. (“Згрішили ми, піднявши прапор бунту, / в ім'я науки й людського ума” [4, 222]). Тому о. Василь Мельник (Лімниченко) у вірші “З вогню і диму” просить Бога зупинити свою караючу руку і припинити лихоліття війни: “З вогню і диму тисячних пожарів, / З тяжких, кривавих випарів землі, / З гірких глибин заслуженої кари. (...) До Тебе кличемо, Христе розп'ятий. / До Тебе кличемо в найвищий час: / – О Боже, Боже, перестань карати / І, як розбійників, помилуй нас!” [4, 221].

“Балада про правду” – це поезія-діагноз, побудована нанизанням експресивних образів. Прикметно, що автор не лише констатує жахіття війни, але намагається збагнути причину цього явища: “Гори трупів!.. Ріки крові!.. / Світ – страшне побоевище, / А на ньому – й труп любови, / Гнів над ним, мов вихор свище! / Танки і панцирні вози, / І гармати й чорні авта, / І червона кров, і слези – / Все усуміш... з ними й правда!” [4, 239]. Поет наголошує, що війна породжена кризою християнської моралі, коли “помирає” любов і правда, натомість “свище” гнів і холодний розрахунок.

Поезія “Чи чуєте?” пронизана апокаліптичною тональністю, очікуванням другого приходу Христа, коли відбудеться остаточна перемога добра над злом: “Чи чуєте?.. Залізні танки / Дудять по калиновім мості! / Панцерні вози везуть чаші / На нашу кров, на наші кості!.. / Та прийде час, а в ньому днина / Віднов жертвоних і офірних: / Тоді Ісус Христос, Спаситель, / Візве в походи своїх вірних” [4, 150].

У контексті військової тематики о. Василь Мельник (Лімниченко) виводить образ захисника Батьківщини, який неодмінно повинен бути лицарем Христа. Поет переконаний, що людина, яка стає на боротьбу зі злом у найрізноманітніших його проявах, наділена рисами святості, і навіть більше, не можна бути добрим християнином без любові до свого народу. У статті “Великі духи народу” о. Василь Мельник писав: “Дивитись на лихо народу в день погибелі його” (Авд. 1, 13) з заложеними руками – це злочин” [4, 549]. Отже, у поезії “логосівець” неодноразово висловлював захоплення відвагою борців за волю України: “Воевики гігантомахій / З знаком хреста на раменах / Підуть крізь терня й камена / В сумну

країну бідолахів, / Де тільки числа-імена! / Похід цих нових хрестоносців / Скріпить і похвилює всіх, / Що їх важкий туман приліг, / Що погубили з тіла кості / На хресних закрутах доріг, / Вони нагрянуть у країну / Мовчазних, горесних людей, / Що полюбили Україну / За всю її страшну руїну... / І розпічнеться – судний день...” [4, 180].

До речі, поет багато уваги у своїх творах приділяє духовній боротьбі. Він уважає, що невидима війна з пристрастями триває все життя, завдання людини – вийти з неї переможцем: “З усіх моїх духових армій / Остали лиш – недобитки! / В моїй душі (в пустій казармі) / Прищухли втомлені думки (...) / Життя – безжалісна руїна! / Багато днів пішло в ясир. / Душа – сплюндрована країна! / Друзі втікли у свояси. / Я – одинокий!.. Сам у собі / Мобілізую решти сил / На бій за щастя, що вже в гробі, / За сенс життя, за зміст, за стиль! / І вже з моїх розбитих армій / Формується дивізія!.. / Вона вже в полі, не в казармі! / Вже боремося!.. Біс і я!” [4, 163]. Натомість о. Василь Мельник (Лімниченко) не приховує свого захоплення тими людьми, які є дуже відважними у духовній боротьбі і вже здобули чимало небесних трофеїв. Звичайно, мова тут іде насамперед про богопосвячених осіб – ченців і черниць: “Благословенні ви, що сміло йдете / В предвічних сонцях імперію промінну / І носите сорочку волосінну / В походах у свої далекі мети! / Благословенні ви, вояки вперті / Розп’ятого, скривавленого Вождя! / Бо ваші кроки, ваша думка кожна – / Це самопевні перекори смерті!” [4, 202].

У поезії на військову тематику глибоко відчувається священниче служіння о. Василя Мельника (Лімниченка), він намагається збагнути перипетії української історії, особливо її трагічні сторінки усвітлі біблійних подій. ХХ ст. в Україні ознаменоване тяжкими випробуваннями як у долі конкретної особи, так і в долі нації, тому стає зрозумілим і виправданим таке часте використання мотиву Голготи, розп’яття, страждаючої Богоматері в українській літературі. Чого варті лише такі шедеври, як “Скорбна мати” Павла Тичини та “Mater Dolorosa” (“Скорбна Мати”) Богдана-Ігоря Антонича. Поети католицької групи “Логос”, творчість яких позначена особливим пієтетом до Богородиці, теж не оминають нагоди, щоб задекларувати образ терплячої Богоматері як символу страждання. Прикметно, що у такому контексті образ Божої Матері часто “націоналізується”, набирає ознак типової української матері, яка втрачає своїх дітей у військове лихоліття. Саме такою тональністю пронизаний вірш о. Василя Мельника (Лімниченка) “На сумну нуту” із циклу “Смерть”:

“Біліє в полі серед ночі / Новий з берізоньки хресток: / От там замкнув навіки очі / Її надія вся, синоч...” [4, 14]. У цьому творі образ Богородиці Страждаючої виводить проникливого читача на ще ширші контекстуальні обрії, оскільки символізує Україну, яка оплакує своїх невинно вбитих синів.

Підсумовуючи, зауважимо, що о. Василь Мельник (Лімниченко) виклав у поетичній формі програму національно-визвольних змагань, оперту на міцні християнські традиції: “Пронесім у життя невгомонний протест / Проти безбожних ідей і діл! / За Христа й любов! За Марію і хрест! / Не пожаліймо наших душ і тіл!” [4, 5].

Григор Лужницький, якого називають візитною карткою групи “Логос”, у своїх художніх та публіцистичних творах активно розробляв історичну тематику. Варто зауважити, що “логосівець” виховувався у високоосвіченій, з давніми українськими традиціями родині Лужницьких, у щоденному житті якої завжди домінували слова: Бог, Народ і Воля. Григор Лужницький зробив значний внесок в українську літературу своєю прозою, він працював здебільшого у жанрах сенсаційної повісті та кримінального роману. Прозові твори виходили під псевдонімами: Б. Поляннич, Р. Жданнич, Р. Сенечільський, С. Ордівський. Починаючи з 1927 р. і до війни щорічно, з’являються нові оповідання, есе, нариси спогади: “Або плач або кров” (1927), “Смерть Куна з Кунсвальду” (1927), “Свист” (1927), “Перша ніч” (1928), “Мій перший подвиг” (1928), “Чорний сніг” (1928), “Генерал барон Гагаяма” (1928), “Марево війни” (1928), “Кімната з одним ходом” (1931), “Гальо, гальо, напад на банк” (1932), “Годинник з надбитим склом” (1933), “Стріл уночі” (1934) та ін.

Наталія Пазуняк зазначає, що тематика прозових творів Б. Поляннича взята переважно з українського підпільного руху в Галичині, яка після Першої світової війни опинилася під польською окупацією. Різні прояви несправедливості й бруталності окупантів, що намагалися знищити дух незалежності серед свідомого українського населення, викликали завзятий спротив борців за волю України, що виявили свою активність у підпільній організації УВО. Неабиякою спонукою до створення повістей про українське підпілля могло бути знайомство з провідниками руху – полковником Євгеном Коновальцем і полковником Романом Сушком. “Він відчував, що його праця перебуває немовби під патронатом учасників підпільного руху, тож свідомість цього зміцнювала його натхнення” [5, 256].

Починаючи з 1937 р., Григор Лужницький пише більші за обсягом прозові твори на історичну тематику. У сенсаційних (тобто пригодницьких) історичних повістях Г. Лужницького “Багрянний

хрест” (1937), “Срібний череп” (1937), “Чорна ігуменя” (1938) – непримиренна опозиція двох світів – українсько-козацького і російсько-московського [1, 171].

Вийшовши до США, письменник захоплюється пригодницькою і сенсаційно-шпигунською тематикою. Так, у 1950 р. з’являється його твір “О-313” про Європу у роки після Другої світової війни, у 1951 – “Генерал W” про наступ тоталітарних режимів комунізму і нацизму, у 1957 – “Вершники смерті” з часів Івана Виговського, у 1963 – “Замок янгола смерті” про Кирила Розумовського та Григорія Орлика, у 1969 – “Сім золотих чаш” з доби Івана Мазепи.

Григор Лужницький опрацьовував історичну тематику і в драматургії. Окрім відомих релігійних драм (“Посол до Бога”, “Голгота”, “Ой зійшла зоря над Почаєвом”, “Сестра-воротарка”), комедій (“Акорди”, “Муравлі”), він писав історичні драми – “Дума про Нечая”, “Ой Морозе, Морозенку”, “Січовий суд”, “Лицарі ночі” та інші.

Таким чином, Григор Лужницький часто звертався до героїчних сторінок нашої історії, найчастіше доби козацтва, щоб в умовах наступу на Українську Церкву і Державу виховувати молоде покоління в дусі патріотизму, опираючись на засади християнського персоналізму і волюнтаризму.

О. Степан Семчук – поет, журналіст, публіцист, один з найбільш ліричних поетів-“логосівців”. Богдан Романенчук зауважує, що вже своєю першою збіркою “Метеори” (1924) він задекларував увесь сенс його творчості саме у необхідності виконання кожним українцем суспільного обов’язку, продемонстрував, що він чи не найбільш активний поет поклику до боротьби за державність України [6, 242]. Твори о. Степана Семчука на історичну тематику пронизані трагізмом, який увиразнюється через образи смерті, боротьби, страждання: “Ой над Сяном тихо гнуться / Хвиля та лоза... / Ой над Сяном хрест і маки, / Іскра та сльоза... / А під вечір б’ють поклони: / Ой! Моє дитя! / У зітханнях ждуть ікони: / Тут буде борня!” [8, 6]. Автор активно послуговується християнськими (“хрест”) та фольклорними (“маки”, “кров”, “вогонь”, “дим” тощо) символами для відтворення трагізму лихоліть, що спіткали Україну. За тональністю поезія о. Степана Семчука споріднена з творами о. Василя Мельника (Лімниченка).

Інші “логосівці” (Олександр Мох, Петро Сосенко, Адам граф де Монтрезор) не залишили вагомої літературної спадщини на військову тематику, проте навіть незначний доробок свідчить про їхнє замилювання художнім осмисленням визначних історичних подій. Як зазначає Теофіл

Коструба [3, 122], Петро Сосенко встиг видрукувати початок історичної повісті з часів Хмельниччини “Чайка” та оповідання “Вона явилась їм” і “Кривооки голови” з часів визвольної боротьби 1918 р. Адам граф де Монтрезор написав “Думу про Україну”. Роман Сказинський видав збірку новел “Записки олівцем”, “В падолистові роковини” й оповідання “Блукання велетнів”.

Висновки. Письменники-“логосівці” осмислювали національну історію, зокрема добу військових лихоліть, у контексті біблійних подій, відповіді на актуальні питання часу знаходили на сторінках Святого Письма. Їхні твори на теми війни засвідчують невідривність істинного патріотизму від міцних християнських підвалин. У розумінні “логосівців”, війна – це прообраз споконвічної боротьби добра зі злом, яка завершиться остаточною перемогою Христа у часі другого приходу на землю.

1. Андрусів С. Семен Ордівський: “сенсаційні” повісті / Стефанія Андрусів // Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: монографія. – Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 2000; Тернопіль: Джура, 2000. – С. 171 – 181.

2. Гром’як Л.М. Особливості християнської поезії в Західній Україні 20 – 40-х років ХХ століття: Мотиви, жанри, поетика: Львівська група письменників “Логос”: 10.01.01. / Лілія Гром’як. – Автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Тернопільський державний педагогічний університет імені В. Гнатюка. – Львів, 2000. – 17 с.

3. Коструба Т. Що таке “католицька література”. Огляд української літератури в 1918 – 1938 рр. / Теофіл Коструба // Життя і Слово. Квартальник для релігій і культури. – Ватерфорд, 1948. – Ч. 1 – 2. – С. 55 – 68; 115 – 126, Ч. 3 – 4. – С. 238 – 250.

4. Мельник В., о. (Василь Лімниченко). Релігія і життя (поезія, проза, драма, публіцистика, релігійні статті) / Василь Мельник / За заг. ред. проф. Р. Гром’яка; упорядник і післямова Л. Гром’як. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 830 с.

5. Пазунок Н. Художня проза Григора Лужницького-Полянча / Наталія Пазунок // Записки НТШ: збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького (1903 – 1990). – Львів, 1996. – Т. ССХІІ. Філологічна секція. – С. 256 – 264.

6. Романенчук Б. Західноукраїнська література між двома світовими війнами: 1919 – 1941 роки / Богдан Романенчук // Записки НТШ: збірник праць і матеріалів на пошану Григорія Лужницького. – Львів – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1996. – Т. ССХІІ. – С. 232 – 255.

7. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – United Bible Societies, 1991. – 1394 с.

8. Семчук С, о. Метеори: Поезії / Степан Семчук. – Прага – Львів, 1924. – 38 с.

9. Словник Біблійного Богослов’я. – Львів: Видавництво ОО. Василян “Місіонер”, 1996. – 934 с.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2014